

Izvorni znanstveni članek (1.01)
 Bogoslovni vestnik 78 (2018) 1,251—264
 UDK: 159.942:613.81
 Besedilo prejeto: 11/2018; sprejeto:01/2018

Uroš Perko in Sonja Čotar Konrad

Čustvena izraznost družine, struktura družine in volja do bivanjskega smisla oseb iz nealkoholičnih in alkoholičnih družin

Povzetek: Negativne posledice alkoholizma se kažejo v alkoholikovem celotnem socialnem okolju, najbolj pa v njegovi družini, v kateri je komunikacija pogosto negativna, več je izražanja agresivnosti, manj sprejemanja in razumevanja, več konfliktov, obtoževanja, žaljenja, prepiranja in pritoževanja. V raziskavo je bilo vključenih 98 merjencev, starih od 18 do 70 let, obeh spolov, članov zavoda Mitikas, ki zagotavlja pomoč ljudem v stiski. V prispevku ugotavljamo povezanost med čustveno izraznostjo, prilagodljivostjo in kohezivnostjo v družini, v kateri so udeleženci odraščali, ter razlike v merjenih konceptih in v volji do smisla odraslih otrok alkoholikov in odraslih otrok nealkoholikov. V raziskavi opredeljujemo tudi povezanost volje do smisla s posameznikovo duhovnostjo. Rezultati so pokazali pomembno nižjo voljo do smisla ter slabšo povezanost, prilagodljivost, komunikacijo in zadovoljstvo v primarni družini odraslih otrok alkoholikov kakor pri otrocih iz nealkoholnih družin.

Gljučne besede: odrasli otroci alkoholikov, čustvena izraznost družine, struktura družine, volja do smisla, eksistencialna kriza, duhovnost

Abstract: **Family Emotional Expressiveness, Family Structure and the Will of Existential Meaning of Persons from Non-alcoholic and Alcoholic Families**

The negative consequences of alcoholism are more far reaching than just problems with which the alcoholics themselves face. These problems can be seen in all social environments, but primarily within an alcoholic's own family. In alcoholic families, communication is mostly negative, there are more expressions of aggressiveness and less mutual understanding, more conflicts, accusations, insulting, arguing and complaining. With the help of a questionnaire, we will display the differences between adult children of alcoholics and adult children of non-alcoholics in the context of family emotional expressiveness, family structure and giving meaning to one's own life. We will also try to define the correlation between spirituality and will of meaning. The survey included 98 participants from 18 to 70 years old of both genders and all were members of the club Mitikas. The difference between groups has been statistically determined on the basis of the will of meaning of life and connectedness, adaptability, communication and general satisfaction in primary families.

Key words: family emotional expressiveness, family structure, the will of meaning, existential deprivation, adult children of alcoholics, spirituality

1. Uvodna pojasnila

Čustvena izraznost družine velja za prevladujoči stil verbalnega in neverbalnega izražanja čustev v družini (Čotar Konrad 2016, 320–321; Halberstadt et al. 1995, 95–98). Okolje, v katerem otrok odrašča, močno vpliva na njegov vesplošni razvoj, predvsem na razvoj čustev (Morris et al. 2007, 363). Čustvena izraznost v družini se največkrat pojmuje kot nagnjenja staršev k izražanju čustev v obliki različnih interakcij, ki pa niso namenjena direktno nekemu določenemu posamezniku v družini. Raziskovalce zanima predvsem, kdaj, koliko in kateri tip čustev izražajo starši individualno ali kot celoto v družini (Čotar Konrad 2016, 321). Mnogi avtorji so se oprijeli opredeljevanja čustev ne samo na pozitivna in negativna, temveč na tako imenovana trda ali dominantna in mehka ali submisivna (Čotar Konrad 2016, 321–322; Sanford 2007, 65–70), ki so lahko ali pozitivna ali negativna. Cvetek (2014, 67) navaja v svojem delu tudi samozavedajoča čustva, katerih najpomembnejša komponenta so procesi samovrednotenja. Sonja Čotar Konrad (2016, 320) navaja, da jeza in prezir sodita med trda ali dominantna negativna čustva, pogosto poimenovana tudi egoistična, med mehka ali submisivna pa, na primer, žalost in razočaranje. Avtorica nadalje navaja, da je med omenjenimi čustvi dokaj preprosto razločevati, dokler so ta čustva negativna, s pozitivnimi pa je več težav. Med dominantna pozitivna čustva se navadno prišteva agresivno in asertivno izražanje ponosa, občudovanja ali zagotavljanje podpore drugemu, med submisivna pozitivna čustva pa izražanje naklonjenosti, zagotavljanja pomoči ali delanja uslug ipd. (320–321)

Družina je torej primarni dejavnik za socializacijo čustvenega izražanja, saj naj bi se otrok prav v raznovrstnih čustvenih situacijah v družini naučil prepoznavati, sporočati in uveljavljati svoje želje in potrebe (Cvetek 2017, 251; Čotar Konrad 2011, 5–15). Od tega, kakšno čustveno izraznost v družinskem okolju odigravata starša, je odvisno, kakšna čustvena klima se nato pokaže v družini. Družina je torej kraj, kjer se otrok nauči ubesediti tudi najmočnejša čustva (Čotar Konrad 2011, 5–15; 2012, 38–40; McCoy in Raver 2011, 742–745). Sonja Čotar Konrad (2011, 5–15) nadalje navaja, da v posameznih družinah prevladujejo različni stili izražanja čustev glede na pogostost in intenzivnost ter negativno ali pozitivno valenco.

V svoji raziskavi je Gottman (1993, 58–62) ugotovil: če so v družinskih konfliktih pogosteje izražena posamezna negativna čustva, lahko njihova navzočnost značilno napoveduje destruktivne posledice za družinsko razmerje. Izražanje trdih čustev, pozitivnih ali negativnih, enega od članov družine lahko namreč povzroči umik in obrambo preostalih članov v družini.

V tej raziskavi se bomo osredotočili na odrasle otroke alkoholikov (v nadaljevanju: OOA), na čustveno izraznost in na strukturo njihovih primarnih družin. Mno-

ge raziskave kažejo, da so OOA odraščali v družinah, v katerih so pogosto izražena egoistična, trda negativna čustva, kakor sta, na primer, jeza in prezir (Amodeo, Griffin in Paris 2011, 70–73; Bijttebier in Goethals 2006, 126; Bush, Ballard in Fremouw 1995, 178–180; Campbell, Masters in Johnson 1998, 7–10; Destefano 2001, 5–8; Finan et al. 2015, 100–105; Gordis 1990; Grekin, Brennan in Hammen 2005, 14–20; Haughland 2003, 128–132; Johnson in Stone 2009, 3–10; Lee 2013, 231–233; Onyskiw 2003, 12; Perko 2011; 2013, 158–161; Rugelj 1977, 22; 2008, 180–182; Schlesinger et al. 1990, 130–131; Stanley in Vanitha 2008, 67–70; Steinhauzen 1995, 143–144). Nadalje nekateri avtorji (Bush et al. 1995, 178–180; Campbell et al. 1998, 7–10; Destefano 2001, 5–8; Finan et al. 2015, 100–105) navajajo, da je v alkoholičnih družinah tudi veliko več agresivnosti, konfliktov, obtoževanja, žaljenja, prepiranja in pritoževanja ter manj sprejemanja in razumevanja. Različni avtorji (Bijttebier in Goethals 2006, 126–130; Mupier, Rodney in Samuels 2002, 607–608; Scherer 2012, 164–167) so v svojih raziskavah ugotovili, da v alkoholičnih družinah ni nižja samo čustvena izraznost, temveč je slabša tudi struktura družine, saj sta v njej nizki kohezija in prilagodljivost, slabša je organizacija in nižje samovrednotenje pri otrocih.

Prilagodljivost in kohezija sta dva najpomembnejša aspekta v strukturi vsake družine (Olson 2011, 64–65), ki ju je avtor zaznal v svojem validiziranem Circumplex modelu zakonskega in družinskega sistema. Povezanost je definirana kot čustvena vez med posameznimi družinskimi člani, prilagodljivost pa kot kvaliteta in sposobnost izražanja vodstvenega statusa in pravil v družini in sposobnost družine na njihovo prilagajanje (Čotar Konrad 2016, 322–323; Olson 2011, 64–65). Z zgoraj navedenimi ugotovitvami o nizki koheziji in prilagodljivosti primarnih družin OOA se ujemajo tudi ugotovitve Sonje Čotar Konrad (2016, 322–323), ki navaja, da se družinska kohezivnost lahko doseže prek izražanja submisivnih čustev, medtem ko jo izražanje trdih negativnih čustev znižuje. Domneva se tudi, da mora v fleksibilni družini prevladovati pozitivna čustvena izraznost (323).

Nadalje več avtorjev (Campbell et al. 1998, 7–10; Johnson in Stone 2009, 5–10; Kelley et al. 2011, 700–706) navaja, da je v družinah alkoholikov tudi komunikacija pogostejše negativna kakor pri nealkoholičnih družinah. Bijttebier in Goethals (2006, 126) trdita, da obstaja mnogo razlogov, da so OOA bolj dovzetni za različne psihosocialne težave. Eden od odločilnih razlogov, da bodo OOA razvili katero od psihopatologij, pa je prav v družinski strukturi. Podobno trdijo tudi drugi (Adrian et al. 2011, 390–393; Bush et al. 1995, 178–180; Campbell et al. 1998, 7–10; El-Sheikh in Cummings 1997, 25–30; Freed et al. 2016, 505–510; Grekin et al. 2005, 14–20; Jarmas in Kazak 1992, 244; Onyskiw 2003, 11–15; Sim Adrian et al. 2009, 75–80; Smith 2004, 3–11; Kelley et al. 2011, 700–706), saj v svojih raziskavah navajajo, da so OOA zaradi odraščanja v nefunkcionalnih družinskih razmerah in pogostih težavah s svojim lastnim delovanjem rizična populacija za razvoj različnih motenj. Mednje sodijo hiperaktivnost, nizka samopodoba, nezaupanje v odnosu in depresija. Kako pomembna je zdrava družinska struktura, pove tudi dejstvo, ki ga navaja več raziskav (Amodeo et al. 2011, 70–72; Bijttebier in Goethals 2006, 126; Bush et al. 1995, 180; Campbell et al. 1998, 7–10; Cisler in Zweben 1999,

263–265; Destefano 2001, 1; Finan et al. 2015, 100–105; Gordis 1990, 1; Johnson in Stone 2009, 3–10; Lee 2013, 230–232; Marsh et al. 2003, 860; Perko 2008, 182; Rugelj 2008, 809–814; Schlesinger et al. 1990, 127–130; Trtnik 2016, 194–195, Smith 2004, 3–5): kar 40 % OOA ima, ko odrastejo, različne psihosocialne težave, najpogostejša je prav odvisnost od alkohola.

Vedno več raziskav (Cisler in Zweben 1999, 263–265; Hutzell in Peterson 1986, 51–57; Kavenska 2009, 1; Konkoly Thege et al. 2010, 589–591; Marsh et al. 2003, 860–863; Minehan, Newcomb in Galaif 2000, 35–38; Peschel 1988, 115–119; Rainer 1997; Schlesinger et al. 1990, 127–128) potrjuje povezanost med pretirano in škodljivo uporabo alkohola in pomanjkanjem smisla v življenju (Frankl 1986; 1994; 2005), zato bomo v naši raziskavi preverjali tudi voljo do smisla OOA. Alkoholizem je velik zdravstveni in socialni problem (Amodeo et al. 2011, 70–72; Bijttebier in Goethals 2006, 126; Bush et al. 1995, 178–180; Campbell et al. 1998, 9–10; Destefano 2001, 1; Finan et al. 2015, 100–110; Gordis 1990, 1; Grekin et al. 2005, 14–16; Haughland 2003, 127–130; Jermas in Kazak 1992, 244; Johnson in Stone 2009, 3–10; Lee 2013, 232; Onyskiw 2003, 12; Perko 1998, 112–115; 2013, 19; Rugelj 1977, 52; 2008, 139–144; Schlesinger et al. 1990, 128–130; Stanley in Vanitha 2008, 67–70; Steinhausen 1995, 143–145). Avtorji navajajo, da negativne posledice alkoholizma segajo precej dlje od posameznikov, ki zlorabljajo alkohol. Kažejo se v alkoholikovem celotnem socialnem okolju, najbolj pa na njegovih najbližjih, na njegovi družini. V Sloveniji strokovnjaki govorijo o 200 000 alkoholikov (Rugelj 2008, 139–144), vendar je – kakor navaja avtor – problem alkoholizma še bistveno večji zaradi spremljevalnih socialnih razsežnosti. Tako lahko vidimo, da zaradi alkoholizma ne trpi samo 200 000 alkoholikov, ampak tudi vsi tisti, ki so najožje povezani z njimi, to pa bistveno poveča razsežnost problematike (Perko 2013).

Eksistencialna problematika je danes eden od glavnih vzrokov za človeške osebne zaplete in s tem povezane psihosomatske in socialne patologije (Masten 2004, 68–70; Kristovič 2013, 4–5). Pogosteje študije poročajo o doživljanju osebne stiske v obliki eksistencialne krize in krize smisla (Frankl 1986; Kristovič 2013, 4–5; Perko 1998, 2–6). Človek uspeva, če odkriva svoje življenjske naloge v resničnosti, če pa si postavlja cilje samovoljno in ločeno od celotne resničnosti, doživlja krizo smisla (Frankl 1994; Kavenska 2009, 1; Konkoly Thege et al. 2010, 590–592; Masten 2004, 70–71). Doživljanje smisla po Franklu (1994, 23) sodi v duhovno sfero življenja.

Namen raziskave je, dobiti vpogled v čustveno izraznost in strukturo družin OOA in OON (odrasli otroci nealkoholikov). Nadalje nas zanima, ali obstajajo razlike v doživljanju smiselnosti življenja med OOA in OON. Preverjali bomo povezanost volje do smisla s komunikacijo, prilagodljivostjo in povezanostjo v družini OOA in OON. Cilj raziskave je, z merskimi instrumenti FEQ, Faces IV in PIL dobiti podatke, prek katerih bomo lahko raziskali, ali obstajajo razlike v volji do smisla, v čustveni izraznosti, v prilagodljivosti in v kohezivnosti v družini, v kateri so odraščali OOA in OON.

Hipoteza 1: Čustvena izraznost primarne družine odraslih otrok alkoholikov je nižja kakor čustvena izraznost odraslih otrok nealkoholikov.

Hipoteza 2: V primarni družini odraslih otrok alkoholikov sta izrazitejši rigidnost in kaotičnost kakor v primarni družini odraslih otrok nealkoholikov.

Hipoteza 3: Odrasli otroci alkoholikov imajo nižjo izraženo voljo do smisla kakor odrasli otroci nealkoholikov.

Hipoteza 4: Volja do smisla je pozitivno povezana s komunikacijo, prilagodljivostjo in povezanostjo v družini odraslih otrok alkoholikov in odraslih otrok nealkoholikov.

2. Metode

2.1 Udeleženci

V raziskavo je bilo vključenih 98 merjencev, starih od 18 do 70 let (povprečna starost $40,42 \pm 9,16$) obeh spolov (m = 54, ž = 44), vsi so člani zavoda Mitikas, ki zagotavlja pomoč ljudem v stiski. Odraslih otrok alkoholikov je bilo 50, 48 pa jih je izhajalo iz nealkoholičnih družin.

2.2 Instrumenti

Čustvena izraznost družine. FEQ vprašalnik družinske čustvene izraznosti. V študiji smo uporabili slovensko verzijo vprašalnika (Lamovec 1988; Čotar Konrad 2011 (priredba lestvice)). Vprašalnik vključuje 40 trditev, ki zadevajo čustvovanje v družini, posameznik pa jih na petstopenjski lestvici oceni glede na pogostost nastopanja v družini. 40 trditev je razdeljenih na dva podsklopa, 20 trditev pomeni pozitivno družinsko čustveno izraznost (»Pripovedovati članu družine o svoji sreči«), 20 pa negativno družinsko čustveno izraznost (»Prelagati krivdo za družinske težave z enega na drugega«). Vsaka podlestvica je razdeljena dalje na še dve podlestvici, na podlestvico dominantnih in podlestvico submisivnih čustev: (1) pozitivna – dominantna čustva zadevajo količino izkazovanja naklonjenosti, vzajemnega odpuščanja in podpore, pa tudi do entuziazma in spoštovanja uspehov posameznih članov družine, (2) pozitivna – submisivna čustva veljajo za vzajemno in medsebojno izkazovanje hvaležnosti, pohval, odobravanja, volje do zagotavljanja pomoči, napraviti uslugo, govoriti o sreči, osebnih planih in o vsakodnevnih dogodkih, (3) negativna – dominantna čustva zadevajo izražanje zaničevanja, jeze, sovraštva, popolnih groženj in kritiziranje preostalih članov družine, (4) negativna – submisivna čustva veljajo za obtoževanje med družinskimi člani, za zamere do drugih članov zaradi njihovega neprimerne obnašanja in za izražanje nezadovoljstva, osramočenosti, žalosti in razočaranja, ki jih povzročajo preostali člani družine. Posameznik je na 5-stopenjski lestvici (1 – zelo redko, 2 – redko, 3 – srednje, 4 – pogosto, 5 – zelo pogosto) ocenil, kako pogosto so posamezne čustvene situacije nastopale v družini. Alfa koeficient je za štiristopenjske podlestvice sprejemljiv do dober, saj je znašal na poprejšnjih vzorcih od 0,71 do 0,84, in dober za lestvico negativnih čustev (0,83) in za lestvico pozitivnih čustev (0,90).

Družinska prilagodljivost in kohezivnost. V študiji smo uporabili slovensko verzijo vprašalnika FACES IV (Svetina, Zabret in Bajec 2008). Vprašalnik vsebuje 62 trditev, od katerih jih 7 evalvira uravnovešenost družinske kohezije, naslednjih 7 pa njeno fleksibilnost. 14 trditev zadeva in zaznava neuravnoteženo kohezivnost v družini (7 trditev za izmikajočo, 7 trditev za vpleteno kohezivnost). Podlestvici za ocenjevanje družinske komunikacije in zadovoljstva z družinskimi odnosi sta ocenjeni z 10 trditvami. Sodelujoči obkrožijo trditve na 5-stopenjski Likertovi lestvici (1 – sploh ne velja za našo družino, 5 – povsem velja za našo družino). Olson (2011) navaja dobre psihometrične lastnosti testa FACES IV.

PIL-test (Crumbaugh in Maholick 1964) je namenjen odkrivanju eksistencialnega vakuuma. PIL-test je stališčna lestvica, ki temelji na logoterapevtski teoretični usmeritvi. Teoretično se opira na osrednji pojem Franklove logoterapije, to je: na eksistencialni vakuum. Posameznik, ki svojega življenja ne zna osmisliti, doživlja praznoto, dolgočasje, to pa vodi v eksistencialno frustracijo. Ta frustracija pomeni čustveno reakcijo na doživljanje praznote in lahko vodi v noogeno nevrozo. Eksistencialni vakuum sam zase ni nevroza, temveč odsev splošne človeške situacije današnjih dni, ko posameznik izgublja občutek individualne iniciative, ko ne ve, za kaj bi sploh živel. Zato Frankl to nevrozo imenuje tudi kolektivna nevroza, ki je značilna za naš čas. Pri delu nevrotično disponiranih posameznikov se ta predisponiranost razvije v noogeno nevrozo, torej takšno, pri kateri je v ospredju občutek nesmisla življenja. PIL-test je namenjen odkrivanju eksistencialnega vakuuma in ne noogenih nevroz, za katere je potrebna klinična diagnostika. Navzočnost bivanjskega vakuuma je, če je rezultat testa PIL pod 92 točkami, bivanjsko varnost nakazuje rezultat nad 112 točk, med tema dvema vrednostma pa govorimo o eksistencialni krizi; skupno število vseh možnih doseženih točk testa PIL je 140. Zanesljivost izračuna po metodi razpolovitve znaša $r = 0,81$, s Spearman-Brownovo korekturo popravljena na 0,90 (po Craumbaugh in Maholick, 1964). PIL-test je glede na spremenljivke, kakor so spol, starost, stopnja izobrazbe in inteligentnost, homogen.

2.3 Postopek zbiranja in obdelave podatkov

Sodelujočim v raziskavi smo na sestanku skupine Mitikas osebno razdelili in predstavili merske instrumente. Pred izpolnjevanjem so dobili natančna navodila o izpolnjevanju, namenu in vsebini raziskave. Obveščeni so bili tudi, da v raziskavi sodelujejo anonimno in prostovoljno. Za izpolnitev anketnih vprašalnikov so imeli teden dni časa in so jih vrnili na naslednjem skupnem srečanju skupine Mitikas.

Statistične obdelave so bile narejene s statističnim programom SPSS Statistics 18 (SPSS Inc., Chicago, ZDA). Za posamezne spremenljivke smo uporabili deskriptivno statistiko in zanesljivost lestvic. Razlike med skupinami smo primerjali s testom analize varianc MANOVA, povezanost posameznih spremenljivk pa s Pearsonovim korelacijskim koeficientom. Cronbach alfa PIL-testa je dobra in znaša 0,81, nadalje je Alfa koeficient štiristopenjske podlestvice testa FEQ sprejemljiv do odličen, saj znaša na našem vzorcu od 0,67 do 0,91. Cronbach alfa testa FACES IV-a znaša v našem vzorcu za posamezne dimenzije: za povezanost 0,86, za fleksibilnost

0,65, za nevklučenost 0,76, za prepletenost 0,72, za rigidnost 0,70 in za kaotičnost 0,84.

3. Rezultati in razprava

Tabela 1 prikazuje opisno statistiko vrednosti za 7 spremenljivk čustvene izraznosti družine (PD, PS, ND, NS, SPI, SNI, SDI), za spremenljivke testa FACES IV in PIL-testa. Razvidno je, da so najpogosteje izražena negativna dominantna čustva, na skupni lestvici izražanja čustev pa prevladajo pozitivno izražena čustva. Povezanost je boljše uravnotežena kakor prilagodljivost, kaotičnost je najvišje izražena na neuravnovešeni lestvici, sledijo pa ji rigidnost, prepletenost in nevklučenost. Povprečni rezultati PIL-testa kažejo na navzočnost eksistencialne krize pri skupnem vzorcu.

	N	Min	Max	M	SD	As	Spl
Čustvena izraznost							
PD	98	1,3	4,5	2,93	0,72	0,02(0,24)	-0,59 (0,48)
PS	97	1,7	6,4	3,11	0,71	0,85 (0,24)	-3,35 (0,48)
ND	97	1,6	5	3,08	0,77	0,30 (0,24)	-0,48 (0,48)
NS	98	1,6	4,3	2,83	0,56	0,30 (0,24)	-0,25 (0,48)
SPI	97	1,5	4,7	3,02	0,68	0,05 (0,24)	-0,43 (0,48)
SNI	97	1,75	4,65	2,95	0,59	0,46 (0,24)	0,01 (0,48)
SDI	98	1,9	4,1	2,99	0,41	0,24 (0,24)	-0,05 (0,48)
Struktura družine							
POVEZANOST	97	9	35	25,12	5,51	-0,81 (0,24)	0,44 (0,48)
PRILAGODLJIVOST	97	7	43	21,35	4,99	0,41 (0,24)	3,39 (0,48)
NEVKLUČENOST	97	7	33	15,95	5,69	0,99 (0,24)	1,08 (0,48)
PREPLETENOST	97	7	30	16,65	4,79	0,73 (0,24)	0,45 (0,48)
RIGIDNOST	97	9	30	17,81	4,22	0,41 (0,24)	0,27 (0,48)
KAOTIČNOST	97	7	31	18,22	5,73	0,21 (0,24)	-0,88 (0,48)
KOMUNIKACIJA	97	10	49	33,57	8,54	-0,44 (0,24)	0,07 (0,48)
ZADOVOLJSTVO	96	10	54	32,37	7,68	0,19 (0,24)	0,52 (0,48)
Volja do smisla							
PIL	98	75	125	97,63	11,23	-0,18 (0,24)	-0,50 (0,48)

Tabela 1: Opisna statistika za čustveno izraznost družine, za strukturo družine in za voljo do smisla OOA

N – število udeležencev; *Min* – minimum; *Max* – maksimum; *M* – aritmetična sredina; *As* – asimetričnost; *Spl* – sploščenost; *PIL* – smiselnost življenja; *PD* – pozitivna dominantna čustva; *PS* – pozitivna submisivna čustva; *ND* – negativna dominantna čustva; *NS* – negativna submisivna čustva; *SPI* – izražena pozitivna čustva; *SNI* – izražena negativna čustva; *SDI* – čustvena izraznost družine

Tabeli 2 in 3 prikazujeta povezanosti med posameznimi postavkami. V tabeli 2 vidimo, da je statistično značilna, a nizka povezanost med voljo do smisla in PD čustvi in negativna srednja povezanost z ND, NS in SNI.

	PD	PS	ND	NS	SPI	SNI	SDI
PIL	0,225*	0,124	-345**	-0,228*	0,186	-0,330**	-0,085

Tabela 2: Povezanost spremenljivk testov PIL in FEQ

PIL – smiselnost življenja; PD – pozitivna dominantna čustva; PS – pozitivna submisivna čustva; ND – negativna dominantna čustva; NS – negativna submisivna čustva; SPI – izražena pozitivna čustva; SNI – izražena negativna čustva; SDI – čustvena izraznost družine; * – statistično pomembno na nivoju $p < 0,05$; ** – statistično pomembno na nivoju $p < 0,00$

V tabeli 3 vidimo značilno in srednje močno povezanost PIL s komunikacijo, z zadovoljstvom in s prilagodljivostjo, značilno srednje močno negativno povezanost pa s kaotičnostjo in s povezanostjo med družinskimi člani. Nadalje obstaja tudi značilna negativna, a nizka povezanost z ne vključenostjo in z rigidnostjo. Treba pa je dodati, da so povezave resda značilne, vendar nizke.

	POV	PRIL	NEVKLJ	PREPLET	RIG	KAOT	KOM	ZAD	LŽŽ
PIL	-0,321**	0,263**	-0,243*	-0,178	-0,242*	-0,307**	0,479**	0,375**	0,744**

Tabela 3: Povezanost spremenljivk testov PIL in FACES IV

PIL – smiselnost življenja; POV – povezanost; PRIL – prilagodljivost; NEVKL – ne vključenost; PREPLET – prepletenost; RIG – rigidnost; KAOT – kaotičnost; KOM – komunikacija; ZAD – zadovoljstvo; LŽŽ – lestvica zadovoljstva z življenjem; * – statistično pomembno na nivoju $p < 0,05$; ** – statistično pomembno na nivoju $p < 0,00$

Tabela 4 prikazuje povprečne vrednosti za skupine odraslih otrok alkoholikov in nealkoholikov. Levenov test homogenosti varianc je za skupine pokazal enakost varianc. Rezultati tudi kažejo, da se skupine v izbranih parametrih med seboj statistično pomembno razlikujejo ($F = 2332,77$, $p < 0,001$). Med skupinama v skupni čustveni izraznosti družine ni statistično značilnih razlik ($p > 0,05$). Vidimo pa lahko, da so statistično pomembne razlike ($f = 4,553$; $p = 0,037$) v izražanju pozitivnih dominantnih čustev, ki so značilno pogosteje izražena v družinah OON.

	OOA	OON	F	P
	M (SD)	M(SD)		
PD	2,79 (0,63)	3,12 (0,81)	4,553	0,036*
PS	3,05 (0,71)	3,02 (0,71)	1,273	0,262
ND	3,21 (0,81)	2,90 (0,68)	2,871	0,094
NS	2,89 (0,57)	2,74 (0,53)	1,464	0,229
SPI	2,92 (0,62)	3,16 (0,74)	2,961	0,089
SNI	3,05 (0,62)	2,81 (0,51)	2,843	0,095
SDI	2,99 (0,42)	2,99 (0,40)	0,053	0,818
POVEZANOST	24,08 (5,44)	26,60 (5,33)	4,383	0,039*
PRILAGODLJIVOST	20,31 (5,25)	22,82 (4,22)	9,615	0,003**

NEVKLJUČENOST	16,87 (5,58)	14,65 (5,66)	3,417	0,058
PREPLETENOST	17,80 (4,34)	15,02 (4,98)	8,934	0,004**
RIGIDNOST	18,50 (4,35)	16,82 (3,86)	4,198	0,043*
KAOTIČNOST	19,31 (5,51)	16,67 (5,77)	5,834	0,018*
KOMUNIKACIJA	31,54 (8,43)	36,47 (7,93)	8,318	0,005**
ZADOVOLJSTVO	29,58 (6,56)	36,27 (7,50)	20,635	0,000**
PIL	94,91 (11,79)	101,57 (9,14)	9,197	0,003**

Tabela 4: Povprečja, standardni odkloni in razlike za čustveno izraznost družine, za strukturo družine in za voljo do smisla OOA in OON

OOA – odrasli otroci alkoholikov; OON – odrasli otroci nealkoholikov; PIL – smiselnost življenja; PD – pozitivna dominantna čustva; PS – pozitivna submisivna čustva; ND – negativna dominantna čustva; NS – negativna submisivna čustva; SPI – izražena pozitivna čustva; SNI – izražena negativna čustva; SDI – čustvena izraznost družine; M – aritmetična sredina; SD – standardni odklon; F – analiza varianca MANOVA; p – statistično pomembne razlike; * – statistično pomembno na nivoju $p < 0,05$; ** – statistično pomembno na nivoju $p < 0,00$.

Rezultati tudi pokažejo, da so pozitivna čustva izražena v obeh skupinah pogosteje kakor negativna, izjema so le negativna dominantna čustva, ki v skupini OOA prevladajo nad pozitivnimi dominantnimi čustvi. Ker statističnih razlik ni, lahko hipotezo 1 ovržemo. Zanimivo je, da imata v primerjavi z vzorcem srednješolcev v raziskavi Sonje Čotar Konrad (2016, 326) obe skupini merjencev precej nižje povprečje v izražanju pozitivnih in višje pri izražanju negativnih čustev. Nizka čustvena izraznost obeh skupin v raziskavi lahko kaže na deloma enake značilnosti obeh skupin (Trtnik 2016, 193). Razlog za neznačilne razlike čustvene izraznosti družine bi lahko iskali v definiciji pojma OOA in OON. Navadno se izraz OOA (193) uporablja za osebe, ki so odraščale v družinah, v katerih je bil navzoč alkohol in so bile nefunkcionalne. Izraz pa se uporablja tudi za vse tiste, ki so odraščali v nefunkcionalnih družinah, v katerih resda ni bilo alkoholizma, so pa bile navzoči zlorabe, sram, zapuščenost, nasilje in zanemarjenost (Trtnik 2016, 193; ACA WSO 2006). Omenjene osebe naj bi imele iste značilnosti kakor OOA. Zanimivo bi bilo v prihodnje opraviti raziskavo na povečanem vzorcu, v katerega bi vključili ljudi zunaj skupnosti, in nato primerjali vse skupine med seboj.

Nadalje lahko vidimo (tabela 4), da so odnosi v družini OON bolj uravnoteženi, saj sta postavki povezanost in prilagodljivost statistično značilno višji kakor pri OOA. Pri neprilagojenih postavkah lahko vidimo, da so družine OOA statistično značilno bolj kaotične, prepletene in rigidne. Statistično značilne razlike pa so tudi v komunikaciji, ki je v OOA značilno slabša in bolj negativna, in pri zadovoljstvu z družinskimi odnosi, ki je v skupini OOA značilno nižje. Obe skupini imata torej dokaj nizke vrednosti na lestvici družinske strukture. Prvi dve lestvici, povezanost in prilagodljivost, sta uravnoteženi: to se pri povezanosti kaže kot prava mera med čustveno bližino in oddaljenostjo med družinskimi člani, pri prilagodljivosti pa kot prava mera med rigidnostjo in kaotičnostjo družinskih odnosov. Preostale štiri lestvice, nevklučenost, prepletenost, rigidnost in kaotičnost, pa so neuravnotežene in kažejo na ekstremne (neprilagojene) oblike povezanosti (lestvici nevklučenost

in prepletenost) oziroma prilagodljivosti (lestvici rigidnost in kaotičnost). V 5 od 6 postavk na lestvici so statistično značilne razlike. Razlik ni le v nevklučenosti. Tako lahko hipotezo 2 le deloma potrdimo. Rezultati pa kažejo, podobno kakor v nekaterih drugih raziskavah (Amodeo et al. 2011, 73–75; Bijttebier in Goethals 2006, 126; Cisler in Zweben 1999, 266–270; Jermas in Kazak 1992, 244; Schlesinger et al. 1990, 127–141), na večjo kaotičnost, patološko prepletenost in nevklučenost v družinah, v katerih so odraščali OOA. V primerjavi s preostalo populacijo (Čotar Konrad 2016, 327) pa lahko domnevamo enako tudi za OON v našem vzorcu, saj so dobljene vrednosti testa tudi pri njih zelo nizke. Statistično značilne razlike so tudi v komunikaciji in v zadovoljstvu.

Iz tabele 3 je razvidna značilna pozitivna povezanost med voljo do smisla in komunikacijo, prilagodljivostjo in povezanostjo družine tako med OOA kakor med OON. Tako lahko potrdimo hipotezo 4 in tudi sklepamo na nekoliko boljše meddružinske odnose v nealkoholičnih družinah, v katerih so komunikacija, prilagodljivost in povezanost višje. Poudariti pa velja, da so povprečne vrednosti na lestvici družinske strukture pri obeh skupinah nizke.

Naše ugotovitve so identične ugotovitvam več avtorjev (Campbell et al. 1998, 7–10; Johnson in Stone 2009, 5–8), ki so v svojih raziskavah ugotovili, da je v alkoholičnih družinah komunikacija pogosteje negativna kakor pri nealkoholičnih družinah. Deloma se lahko glede na dobljene rezultate strinjamo z Rugljem (2008, 231–233), ki trdi, da je v alkoholičnih družinah več izražanja agresivnosti ter manj sprejemanja in razumevanja, več konfliktov, obtoževanja, žaljenja, prepiranja in pritoževanja, deloma se strinjamo le zato, ker razlike v negativni čustveni izraznosti niso statistično značilne. Kljub temu razlike obstajajo, saj so vrednosti pri postavkah negativnih čustev pri OON nižje. V našem vzorcu prevladujejo odrasli, ki so imeli patološke družine. Vzrok patologije pa ni bil vedno alkohol. Glede na statistično značilne razlike v volji do smisla bi lahko sklepali vsaj na deloma drugačno osebnostno strukturo odraslih otrok, ki so odraščali v nealkoholičnih, vendar drugače patoloških družinah.

Iz tabele 4 je razvidno, da dosega skupina OOA statistično značilno nižje vrednosti na lestvici PIL kakor OON. Razvidno je tudi nizko povprečje obeh skupin in lahko rečemo, da se merjenci gibljejo med bivanjskim vakuumom in eksistencialno krizo. Ker med skupinama obstajajo statistično značilne razlike v skupni oceni PIL-testa, lahko potrdimo hipotezo 3. OOA imajo nižjo voljo do smisla, njihovo življenje je manj bivanjsko varno, pred seboj pa imajo kot posledica tega slabše izdelane življenjske cilje in manj jasno zastavljene cilje kakor OON. Rezultat je glede na raziskave (Bijttebier in Goethals 2006, 126; Bush et al. 1995, 178–180; Campbell et al. 1998, 7–10) pričakovan, saj odraščanje ob staršu alkoholiku pogosto pušča otrokom negativne posledice, ki jih zaznamujejo v odraslost in se prelivajo v njihove družine in na naslednje rodove, ker OOA nehote ponavljajo priučene vzorce (Trtnik 2016, 195–197). Nizko skupno povprečje PIL-testa si lahko razlagamo s Franklovim spoznanjem, da vse več ljudi trpi zaradi pomanjkanja smisla in notranje praznine, pa tudi z dejstvom, da so vsi merjenci člani terapevtske skupnosti Mitikas, ki zagotavlja pomoč ljudem v stiski. Nizko povprečje merjencev se

ujema tudi s Torkarjevimi navedbami (2006, 131), da PIL-lestevica pomembno diferencira različne skupine ljudi. Za normalne skupine je $M = 112,42$, pri psihiatričnih pacientih je $M = 92,60$, pri študentih je $M = 108,45$ in pri uspešnih poslovnějšíh in strokovnjakih je $M = 118,90$. Glede na dobljene rezultate ni presenetljivo, da lahko OOA trpijo zaradi pomanjkanja smisla in bivanjske praznine. Rezultati naše raziskave kažejo na neko določeno patologijo dela naše družbe, to pa kliče ne samo k preventivi v smislu opozarjanja o škodljivih posledicah, temveč predvsem k delu s širjenjem informacij o zdravem načinu življenja in o usklajevanju medčloveških odnosov (Perko 1998, 131).

4. Sklep

Naša raziskava daje tudi vpogled v stopnjo doživljanja smisla, v čustveno izraznost in v strukturo družin OOA. Rezultati kažejo na statistično nižjo voljo do smisla OOA. Še več, povprečje na lestvici življenjskih ciljev kaže na bivanjski vakuum, ki ga doživljajo OOA. Frankl (1986, 23) govori o duhovni razsežnosti, od katere loči biološke in psihološke fenomene. Nadalje navaja, da človek doseže duhovno razsežnost takrat, ko premišljuje sam o sebi ali pa se po potrebi zavrača. Nadalje avtor navaja, da si lahko bivanjsko praznoto – v nasprotju z vrhunsko izkušnjo, kakor jo opisuje Maslow – predstavljamo kot izkušnjo brezna (77). Maslow je duhovnost opredelil kot posebno stanje duha, ki nastopi ob zlitju človekove racionalne in kontemplativne sfere (Perko 2017, 131). Temu pravimo tudi vrhunsko doživetje. Samouresničeni ljudje pa vrhunsko doživetje pogosto doživijo. Duhovnost oziroma samouresničitev je stranski produkt človekovega delovanja za dobro drugih ljudi ali stranski produkt njegovega ustvarjalnega udejstvovanja (Frankl 1994, 51; Perko 2017, 132). Takšni ljudje torej živijo globoko duhovno življenje. Namen duhovnosti je tudi, da človek najde pomen in smisel v življenju in se čuti celega, povezanega. Možnosti nadaljnega raziskovanja vidimo predvsem v oblikovanju študij v večjem vzorcu, ki bi zajemal tudi ljudi zunaj skupnosti Mitikas, in nato v primerjavi merjenih konceptov med skupinami. Kot smiselno ocenjujemo tudi zasnovo longitudinalne študije, na podlagi katere bi lahko sklepali o uspešnosti nekega določenega psihoterapevtskega pristopa ali drugega načina zagotavljanja pomoči osebam z nizkim doživljanjem smisla svojega življenja.

Kratici

OOO – odrasli otroci alkoholikov.

OOO – odrasli otroci nealkoholikov.

Reference

- ACA WSO.** 2006. *Adult Children of Alcoholic/ Dysfunctional Families*. 9. izdaja. Torrance: Adult Children of Alcoholics, World Service Organization.
- Adrian, Molly, Janice Zeman, Cynthia Erdley, Ludmila Lisa in Leslie Sim.** 2011. Emotional Dysregulation and Interpersonal Difficulties as Risk Factors for Nonsuicidal Self-injury in Adolescent Girls. *Journal of Abnormal Child Psychology* 39, št. 3:389–400.
- Amodeo, Maryann, Margaret Griffin in Ruth Paris.** 2011. Women's Reports of Negative, Neutral, and Positive Effects of Growing Up with Alcoholic Parents. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services* 92, št. 1:69–76.
- Bijtebier, Patricia, in Evelin Goethals.** 2006. Parental Drinking as a Risk Factor for Children's Maladjustment: The Mediating Role of Family Environment. *Psychology of Addictive Behaviors* 20, št. 2:126–130.
- Bradshaw, John.** 1996. *Bradshaw On: The Family*. Deerfield Beach: Health Communications.
- Bush, Stephanie I., Mary E. Ballard in William Freumou.** 1995. Attributional Style, Depressive Features, and Self-esteem: Adult Children of Alcoholic and Non-alcoholic Parents. *Journal of Youth and Adolescence* 24, št. 2:177–185.
- Campbell, James L., Mark A. Masters in Mark E. Johnson.** 1998. Relationship of Parental Alcoholism to Family-of-Origin Functioning and Current Marital Satisfaction. *Journal of Addictions and Offender Counseling* 19, št. 1:7–14.
- Cisler, Ron A., in Allen Zweben.** 1999. Development of a Composite Measure for Assessing Alcohol Treatment Outcome: Operationalization and Validation. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research* 23:263–271.
- Crumbaugh, James C., in Leonard T. Maholick.** 1964. An Experimental Study in Existentialism: The Psychometric Approach to Frankl's Concept of Noogenic Neurosis. *Journal of Clinical Psychology* 20, št. 2:200–207.
- Cvetek, Mateja.** 2017. Children's Comprehension of the Religious Story Affected by their Emotional Capacities. V: *Challenges to Religious Education in Contemporary Society*, 249–261. Ur. Jadranka Garmaz in Alojzije Čondić. Split: Crkva u svijetu.
- . 2014. Živeti s čustvi: čustva, čustveno procesiranje in vseživljenjski čustveni razvoj. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Čotar Konrad, Sonja.** 2016. Family Emotional Expressiveness and Family Structure. *Psihologija* 49, št. 4:319–333.
- . 2012. Konfliktnost med mladostniki in starši: razvojno psihološki vidiki in sistemski vidik konfliktnosti v družini. *Psihološka obzorja* 21, št. 3–4:37–46.
- . 2011. Izražanje čustev in konfliktnost v družinskih odnosih. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- . 2000. Čustvena klima v družini: primerjava med slovenskimi in španskimi študenti. *Psihološka obzorja* 14, št. 4:81–105.
- DeStefano, Katherine R.** 2001. *The Effects of Household Substance Abuse on the Behavioral and Emotional Outcomes of Child Witnesses to Domestic Violence*. Doktorska disertacija. Glassboro NY: Rowan University.
- El-Sheikh, Mona, in E. Mark Cummings.** 1997. Marital Conflict, Emotional Regulation, and the Adjustment of Children of Alcoholics. *New Directions for Child and Adolescent Development*, št. 77:25–44.
- Finan, Laura J., Jessica J. Schulz, Mellisa S. Gordon in Christine M. Ohannessian.** 2015. Parental Problem Drinking and Adolescent Externalizing Behaviors: The Mediating Role of Family Functioning. *Journal of adolescence*, št. 43:100–110.
- Frankl, Viktor E.** 2005. *Človek pred vprašanjem o smislu: izbor iz zbranega dela*. Prev. Živa Verbič. Ljubljana: Pasadena.
- . 1994. *Zdravnik in duša: osnove logoterapije in bivanjske analize*. Prev. Jože Stabej. Celje: Mohorjeva družba.
- . 1986. *Volja do smisla: osnove in raba logoterapije*. Prev. Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Freed, Rachel. D., Liza M. Rubenstein, Issar Daryanani, Thomas M. Olino in Lauren B. Alloy.** 2016. The Relationship between Family Functioning and Adolescent Depressive Symptoms: The Role of Emotional Clarity. *Journal of Youth and Adolescence* 45, št. 3:505–519.

- Gordis, Edgar.** 1990. Children of Alcoholics: Are They Different. *Alcohol Alert* 9:1–3.
- Gostečnik, Christian.** 2011. *Inovativna relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Frančišek, Teološka fakulteta in Frančiškanski družinski inštitut.
- Gottman, John M.** 1993. A Theory of Marital Dissolution and Stability. *Journal of Family Psychology* 7:57–75.
- Grekin, Emily R., Patricia A. Brennan, in Constance Hammen.** 2005. Parental Alcohol Use Disorders and Child Delinquency: The Mediating Effects of Executive Functioning and Chronic Family Stress. *Journal of Studies on Alcohol* 66, št. 1:14–22.
- Halberstadt, Amy G., Jude Cassidy, Cinthya A. Stifter, Ross D. Parke in Nathan A. Fox.** 1995. Selfexpressiveness within the Family Context: Psychometric Support for a New Measure. *Psychological Assessment* 7:93–103.
- Haugland, Bent S. M.** 2003. Paternal Alcohol Abuse: Relationship between Child Adjustment, Parental Characteristics, and Family Functioning. *Child Psychiatry and Human Development* 34, št. 2:127–146.
- Hutzell, Robert R., in Thomas Peterson.** 1986. Use of the Life Purpose Questionnaire with an Alcoholic Population. *International Journal of the Addictions* 21, št. 1:51–57.
- Jarmas, Audre. L., in Anne E. Kazak.** 1992. Young Adult Children of Alcoholic Fathers: Depressive Experiences, Coping Styles, and Family Systems. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 60, št. 2:244–251.
- Johnson, Patrick, in Rachel Stone.** 2009. Parental Alcoholism and Family Functioning: Effects on Differentiation Levels of Young Adults. *Alcoholism Treatment Quarterly* 27, št. 1:3–18.
- Kavenska, Veronika.** 2009. Meaning of Life in the Context of Alcohol Dependence. *Electronic journal of CMPS* 1, št. 3:1–11.
- Kelley, Michelle L., Matthew R. Pearson, Scott Trinh, Keith Klostermann in Kristina Krakowski.** 2011. Maternal and Paternal Alcoholism and Depressive Mood in College Students: Parental Relationships as Mediators of ACOA-depressive Mood Link. *Addictive behaviors* 36, št. 7:700–706.
- Kokolj Thege, Barna, Adrienne Stauder in Maria S. Kopp.** 2010. Relationship between Meaning in Life and Intensity of Smoking: Do Gender Differences Exist? *Psychology and Health* 25, št. 5:589–599.
- Kostiuk, Lynne M., in Gregory T. Fouts.** 2002. Understanding of Emotions and Emotion Regulation in Adolescent Females with Conduct Problems: A Qualitative Analysis. *The Qualitative Report* 7, št. 1:1–15.
- Kristovič, Sebastjan.** 2013. Bivanjska varnost in duhovnost z vidika logoterapije. *Bogoslovni vestnik* 73, št. 4:625–637.
- . 2012. Redukcionizem v humanističnih znanostih in bivanjska prikrajšanost. *Raziskave in razprave* 5, št. 1:64–98.
- Lamovec, Tanja.** 1988. *Priročnik za psihologijo motivacije in emocij*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Lee, Hyunhwa.** 2013. Childhood Domestic Violence, Alcoholic Parents, and Adult Psychological Features. *Journal of Korean Academy of Psychiatric and Mental Health Nursing* 22, št. 3:230–240.
- Marsh, Ali, Leigh Smith, Jan Piek in Bill Saunders.** 2003. The Purpose in Life Scale: Psychometric Properties for Social Drinkers and Drinkers in Alcohol Treatment. *Educational and Psychological Measurement* 63, št. 5:859–871.
- McCoy, Dana C., in Cybele C. Raver.** 2011. Caregiver Emotional Expressiveness, Child Emotion Regulation, and Child Behavior Problems among Head Start Families. *Social Development* 20, št. 4:741–761.
- Masten, Robert.** 2004. Noogene osebnostne značilnosti in prilagajanje. *Psihološka obzorja* 13, št. 4:67–84.
- Minehan, Janet A., Michael D. Newcomb in Elisha R. Galaif.** 2000. Predictors of Adolescent Drug Use: Cognitive Abilities, Coping Strategies, and Purpose in Life. *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse* 10, št. 2:33–52.
- Morris, Aamanda S., Jennifer S. Silk, Laurence Steinberg, Sonya S. Myers in Lara R. Robinson.** 2007. The Role of the Family Context in the Development of Emotion Regulation. *Social development* 16, št. 2:361–388.
- Mupier, Robert, Elaine H. Rodney in Lorraine Samuels.** 2002. Difference in Parenting Style between African American Alcoholic and Nonalcoholic Parents. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services* 83, št. 5:604–610.
- Olson, David H.** 2011. FACES IV and the Circumplex Model: Validation Study. *Journal of Marital and Family Therapy* 37, št. 1:64–80.
- Onyskiw, Judee E.** 2003. Domestic Violence and Children's Adjustment: A Review of Research. *Journal of Emotional Abuse* 3, št. 1/2:11–45.
- Perko, Andrej.** 2017. *Večkrat sem ji kupil rože, kot je ona mene pričakala v negližeju: Ljudje v stiski in socialno androgoška metoda*. Ljubljana: Buča.
- . 2013. *Pijan od življenja: premagati alkohol in spet zaživeti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- . 2011. *Otroci alkoholikov in tiranov*. Kamnik: Zavod Mitikas.
- . 1998. Mladi in smisel življenja: Specialistična naloga iz klinično-psihološkega svetovanja. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Peschel, Hans W.** 1988. Zur Sinnproblematik des Alkoholikers: Eine Fragebogenuntersuchung mit dem Logo-Test bei männlichen Alkoholikern. *Suchtgefahren* 34, št. 2:115–119.
- Rainer, Michael.** 1997. Die existenzielle Seite der Alkoholkrankheit: Eine existenzanalytische Untersuchung an Alkoholkranken V: *Süchtig sein: Entstehung, Formen und Behandlung von Abhängigkeiten*, 39–51. Ur. Alfred Längle in Christian Probst. Dunaj: Profil Verlag.
- Rugelj, Janez.** 2008. *Pot samouresničevanja: Zdravljenje in urejanje zasvojenecv in drugih ljudi v stiski: Priročnik za zdravo in ustvarjalno življenje*. Ljubljana: UMco.
- . 1977. *Dolga pot: Vrnitev alkoholika in njegove družine v ustvarjalno življenje*. Ljubljana: Republiški odbor Rdečega križa Slovenije.
- Sanford, Keith.** 2007. Hard and Soft Emotions during Conflict: Investigating Married Couples and Other Relationships. *Personal Relationships* 14:65–90.
- Scherer, Michael, Everett L. Worthington, Joshua Hook, Kathryn L. Campana, Steven L. West in Aubrey L. Gartner.** 2012. Forgiveness and Cohesion in Familial Perceptions of Alcohol Misuse. *Journal of Counseling and Development* 90, št. 2:160–168.
- Schlesinger, Susanna, Marilyn Susman in Judy Koenigsberg.** 1990. Self-esteem and Purpose in Life: A Comparative Study of Women Alcoholics. *Journal of Alcohol and Drug Education* 36:127–141.
- Sim, Leslie, Molly Adrian, Janice Zeman, Michael Cassano in William N. Friedrich.** 2009. Adolescent Deliberate Self-harm: Linkages to Emotion Regulation and Family Emotional Climate. *Journal of Research on Adolescence* 19, št. 1:75–91.
- Smith, Marjorie.** 2004. Parental Mental Health: Disruptions to Parenting and Outcomes for Children. *Child and Family Social Work* 9, št. 1:3–11.
- Stanley, Selwyn, in C. Vanitha.** 2008. Psychosocial Correlates in Adolescent Children of Alcoholics – Implications for Intervention. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 12:67–80.
- Steinhausen, Hans-Christoph.** 1995. Children of Alcoholic Parents: A Review. *European Child and Adolescent Psychiatry* 4, št. 3:143–152.
- Svetina, Matija, Erika Zabret in Boštjan Bajec.** 2008. *FACES IV, slovenska oblika: Priročnik za vrednotenje in interpretacijo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Torkar, Gregor.** 2006. Vplivi učiteljevih vrednot na njegovo vzgojno-izobraževalno delovanje na področju varstva narave. Doktorska disertacija. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
- Trtnik, Nada.** 2016. Okrevanje odraslih otrok alkoholikov in duhovnost. *Bogoslovni vestnik* 76, št. 1:191–201.